

Els noms de les formes del relleu

per Albert Jané

Domingo i Francàs, Carles

Els noms de les formes de relleu

Barcelona: Societat d'Onomàstica

Institut Cartogràfic de Catalunya, 1997

Publicat per la Societat d'Onomàstica i l'Institut Cartogràfic de Catalunya, acaba d'aparèixer un interessantíssim estudi lexicogràfic: *Els noms de les formes del relleu*, de Carles Domingo i Francàs. Segons s'indica en una de les solapes del llibre, és el número 18 de la "Col·lecció Monografies", que cal entendre —no consta explícitament—, pels títols precedents del que comentem, que és més aviat una col·lecció de l'Institut Cartogràfic que no pas de la Societat d'Onomàstica. D'altra banda, no hi trobem —perquè no hi és, és clar— cap referència sobre la personalitat de l'autor, cosa que no deixa de ser una mica sorprenent. Hom deu haver pensat, amb tota probabilitat, que, tal com se sol dir, no necessita presentació. Per a qui signa aquestes ratlles, i per a molts altres companys i col·legues, destinataris naturals de l'obra, no, certament. Coneixem perfectament la personalitat de Carles Domingo, un dels professors de català dels "vells temps"; volem dir, dels qui van començar a fer classes a la primèria de la gloriosa dècada dels seixanta, i que s'ha especialitzat en l'estudi i la divulgació del lèxic terminològic de determinats camps semàntics, com és la geografia i les ciències naturals (la zoologia i la botànica), amb una llarga sèrie de treballs, alguns dels quals són la base d'aquest recull, que van començar a aparèixer ja fa molts anys a la revista *Escola Catalana*. Però potser no tots els qui s'interessaran per aquest treball deuen tenir aquesta informació mínima sobre el seu autor.

Carles Domingo, sens dubte, ha dut a terme un treball molt meritori i interessant, que creiem que no mereix sinó elogis. Només cal advocar perquè se n'aprofiti tothom a qui convé, realment, de treure'n profit. Perquè també la degradació lamentable que afecta actualment la nostra llengua i el seu bon ús és observable en el que podríem anomenar el llenguatge excursionista, que inclou, és evident, una bona part —la més essencial— dels termes estudiats pel nostre autor. Així, per exemple, un mot tan usual i essencial com *carena*, d'un sentit tan precís i d'un ús tan necessari, ja és deixat de banda per alguns, amb tota probabilitat, justament, a causa de la seva especificitat catalana, i recorren a altres termes, com és ara *cresta*, tant si es tracta d'una carena dentada com no, amb el suport, sens dubte, dels referents espanyol i francès.

El documentadíssim treball de Domingo, basat, en primer lloc, en el seu coneixement directe, podríem dir material, del terreny que estudia, i la informació dels grans repertoris de la llengua, molt especialment el *Diccionari etimològic* de Joan Coromines, que és, sens dubte, el que conté més informació de primera mà, ens ha confirmat el que ja havíem observat en les nostres modestíssimes incursions en l'estudi d'aquesta matèria: la gran imprecisió amb què són generalment usats un bon nombre dels termes geogràfics i, per tant, orogràfics o que designen les formes del relleu. Imprecisió que prové de la mateixa varietat infinitament multiforme dels accidents que és qüestió de designar. Un treball crític i detallista, que tracta a fons tota la informació obtinguda, sobre els noms de les formes del relleu com és el de Domingo, és molt

diferent dels treballs, en principi anàlegs, sobre nomenclatura vegetal o zoològica, malgrat els nombrosíssims casos d'homonímia i de sinonímia sovint superposant-se o entreteixint-se l'una amb l'altra, que presenten aquestes nomenclatures, especialment la botànica. Però tant en un cas com en l'altre es parteix d'una realitat perfectament definida i establerta —les espècies vegetals o animals, indicades d'una manera inequívoca amb el nom científic llatí—, i el lexicògraf no ha de fer altra cosa que aplicar a cada espècie el nom o noms vulgars de les seves fonts d'informació. O, operant a la inversa, indicar quines són les espècies —animals o vegetals— que ha trobat que són designades per un mateix nom vulgar. De fet, pot gairebé prescindir de tota mena d'explicacions i aclariments, que poden quedar reduïdes a l'àrea o l'actualitat d'ús, a la font d'informació, en alguns casos a la indicació del valor genèric o específic de tal o tal nom, i poca cosa més. En el cas de les formes del relleu, en canvi, cal partir d'una realitat, com hem dit, multiforme, que, a més, no és apreciada igualment en cada àrea territorial. És a dir, la diferència, perfectament establerta, entre un *Lactarius deliciosus* i un *Lactarius sanguifluus* no és la mateixa que hi ha entre un *serrat* i un *turó*, perquè es pot dir que no hi ha solució de continuïtat entre les múltiples formes que adopta cada una de les eminències designades amb aquests dos noms. D'aquí que la indicació de cada nom del relleu ha d'anar necessàriament acompanyada, en un bon nombre de casos, d'explicacions prolíxes sobre les diverses formes, dimensions, proporcions, etc., de cada accident geogràfic. Així, Carles Domingo, que no plany aquestes explicacions en el seu treball, arriba a la conclusió que, al capdavall, no hi ha en català cap mot que equivalgui, amb una idèntica extensió del seu valor, al castellà *colina*, francès *colline*, car el susdit *turó*, al qual sempre havíem atribuït aquest valor, designa prou sovint cims o eminències d'una elevació considerable, com ens recorda el montsenyenc Turó de l'Home.

D'altra banda, en un estudi dedicat als noms de les formes del relleu cal començar determinant què s'ha d'entendre per aquestes designacions específiques. Carles Domingo ha optat, i no li ho retraiem sinó que li ho agraim, per una determinació àmplia, que inclou, per exemple, els noms de les cavitats subterrànies, dels espadats, de les valls i depressions, dels barrancs i els torrents, però exclou, és evident, els hidrònims —*riu, rierol, font...* És a dir, exclou *riu* però inclou *torrent*, perquè aquest darrer terme, si bé s'usa per a designar un corrent d'aigua, talment com *riu, riera* o *rierol*, designa també el barranc o pendís per on davalla l'aigua de la pluja, és a dir, la depressió o fondalada; en definitiva, una forma del relleu. Ara, posats a primilar, per què no recollir també *riera* com a nom de forma del relleu? De fet, Domingo ja ho fa, però únicament com a forma pròpia del País Valencià, en què, segons l'afirmació de Coromines que reporta Domingo, el seu significat (de *riera*) difereix considerablement del valor que hom li dona al Principat. És innegable, tanmateix, que al Principat *riera* s'aplica no únicament al curs d'aigua, normalment ocasional, sinó també —hem viscut llargues temporades al costat mateix d'una riera— a la depressió corresponent. Però això no és pas cap retret, que seria mínim, a Carles Domingo, sinó, ben al contrari, la constatació de la dificultat que comporta haver de determinar quins noms d'accidents geogràfics poden considerar-se, pròpiament, noms de formes del relleu. I és evident que, un cop s'ha sospesat el pro i el contra, cal prendre decisions. És fàcil de suposar que Carles Domingo, tant en els casos d'inclusió com en els d'exclusió d'un bon nombre de termes, no ha pres la seva decisió sense haver considerat detingudament les raons que concorrien en cada cas. Vulgarment, hom tendeix a establir una associació indestriable entre una cosa i un nom, dit altrament, entre un significat i un significant. Aquesta tendència, sovint ingovernable i impermeable a qualsevol mena de reflexió, es manifesta en frases com "Això és un pinetell i això és un rovelló", "Això és un torrent i això és una riera". Però com més aprofundim en les

nostres experiències i com més detingudament analitzem la realitat de les coses, més hem de rebutjar aquella essencialitat tan categòrica i aquella associació pretesament indestruïble, i més aprenem a distingir cada cosa del nom que un conjunt més o menys nombrós de parlants convé a fer servir per a designar-la.

Sigui com sigui, un cop feta la seva selecció, Carles Domingo s'ocupa, ni més ni menys, de 1.319 noms de formes del relleu que figuren, ordenats alfabèticament, al final del seu estudi —precedint el breu apartat destinat a les il·lustracions. Cal dir que aquesta xifra inclou algunes duplicacions, exigides per la distribució del cos de l'obra en capítols temàtics, quan un mateix nom designa dos conceptes ben diferenciats, com és el cas de *coll*, que, d'acord amb la seva doble significació, figura no solament en l'apartat de "colls i congosts" sinó també en el de "turons i elevacions menors" (tot i que l'exposició de l'ús de *coll* amb el valor de "turó" o "cim" figura en el primer d'aquests dos capítols i no en el segon). Altres noms duplicats a causa de la seva polisèmia són *agulla*, *allau*, *avenc*, *balma*, *barranc*, *clot*, *codina*, *esperó*, *esquerda*, *fou*, *gorja*, *mola*, *pena*, *pic*, *rasa*, *roca*, *serra*, *torretera* o *trau*, fins a un total de setanta-cinc, incloent-hi alguns casos de triplicació, com *cau*, *pica*, *tuc* o *tossa*, i àdhuc de quadruplicació, com *forat* o *puig*. Així mateix, cal incloure en aquella xifra les simples variants, en alguns casos prou nombroses (p. e., *solei*, *solell*, *solella*, *solana*), algunes designacions complexes, com *baixants de pastura* o *cadena de muntanyes*, unes poques formes espúries, delatades com a tals, com és ara *cordillera* o *vaguada*, i un reduït nombre de formes adjectives i verbals. L'ordenació alfabètica ens permet de veure, d'altra banda, que no hi ha cap nom de forma del relleu que comenci amb les lletres *i*, *h* i *z*, i que les úniques formes començades amb *n* i amb *u* de què s'ocupa Domingo són *ninxol*, *ninxol de nivació*, *ubac* i *ubaga*.

Carles Domingo estructura la seva obra en vint-i-set capítols, els títols dels quals donaran una idea global del conjunt del seu treball: Muntanya, mont i munt, Els puigs, Sinònims locals de "muntanya", Muntanyes amb morfologies especials (*Les tosses i les moles*, *Els mamellons*, *Algunes morfologies volcàniques*), Els tossals, Els turons i les elevacions menors, El cim, La carena, Els sistemes muntanyosos (*Les cadenes de muntanyes: serres, serrats i serralades*), Els colls i els congosts, Els vessants, Els noms dels vessants segons l'exposició solar, Els espadats, Les roques, L'aixaragallament, Les esllavissades, Pedregams i pedregars, Clapisses, tarteres, clapers i taperot, Microrelleu de les superfícies rocoses (*Clivelles, esclatxes o fissures i esquerdes de les roques*), Valls i depressions, Les comes, Els barrancs i els torrents, Córrec, rasa, llau, valls incipients i capçaleres i confluències de valls, Les depressions, Plans, planes i altiplans i Coves, balmes i avencs.

En la introducció que precedeix aquests vint-i-set capítols, Domingo exposa el divers grau de relació que els noms de les formes del relleu tenen amb els topònims. Així, certs noms, com *depressió*, *contrafort*, *diedre*, *sobreplom*, *monticle* o *monòlit* són formes cultes, tecnicismes, que no apareixen mai en la toponímia. I el mateix, o gairebé, cal dir de formes populars com *carena*, *cim*, *estrep*, *vessant* o *pendent*. En canvi, noms com *calma*, *quer* o *esplugu* són formes que només persisteixen en la toponímia, a vegades amb valor genèric, a vegades específic, però el seu ús com a apel·latius es pot dir que ha desaparegut. Mots com *puig* o *coma*, tan presents en la toponímia malgrat que el coneixement del seu significat és general, o gairebé general, han vist el seu ús experimentar un retrocés considerable. Ara, els que tenen una presència regular en la toponímia i, alhora, es mantenen com a formes usades del llenguatge viu, són nombrosíssims: *avenc*, *turó*, *cingle*, *roca*, *clotada*... De fet, la toponímia és la font principal per a l'elaboració d'un treball com el que comentem.

Determinar, per tant, el sentit exacte, o els diversos sentits, amb què s'usa, com a terme

del llenguatge viu, o com a element d'un topònim, o totes dues coses alhora, cada nom de forma del relleu és una tasca d'una gran complexitat, ericada de dificultats i de problemes. És, però, el que fa Carles Domingo al llarg dels vint-i-set capítols del seu treball. A partir del seu coneixement directe de la realitat del terreny, solcat en tots els sentits al llarg d'anys i anys de pelegrinatge per totes les terres del nostre país, i traient tot el suc possible dels nostres repertoris lèxics més acreditats, o d'altres obres com *Geografia de Catalunya* (Aedos) i *Gran enciclopèdia comarcal de Catalunya* (Enciclopèdia Catalana), Carles Domingo ens dona de cada un dels mots que ha inventariat tota la informació necessària o desitjable, des del seu significat, sovint fluctuant, fins a la seva distribució geogràfica, passant, sobretot, per la seva vinculació amb la toponímia i la seva vigència com a apel·latiu genèric. No hi plany tota mena d'informació complementària, com és ara, per exemple, observacions gramaticals ("segons Coromines, tot i que *vessant* és alhora masculí i femení, és preferible el seu ús com a mot del masculí", afirmació que subscriu totalment de bon grat: *el vessant*, com *el pendent* o *el corrent*) fins a propostes normatives o d'ús.

A més de les obres generals esmentades o al·ludides, Carles Domingo es fa ressò sovint d'altres treballs d'investigació, especialment dels del nostre comú i malaguanyat amic i mestre Moreu-Rey, que la seva gran dedicació als estudis onomàstics fa inevitablement present en un estudi com aquest. En canvi, ens semblen més aviat escasses les referències dels grans escriptors que s'havien fet uns bons tips d'anar a peu per la muntanya, amb Verdaguer al capdavant, però amb altres noms gloriosos, com Bosch de la Trinxeria, Vayreda i Massó i Torrents. O dels grans autors de guies excursionistes, amb Cèsar August Torras en primer lloc, seguit per Artur Osona, Soler i Santaló i el grup de Reus (Iglésies, Santasusagna i Amigó), sense oblidar els contemporanis. Probablement Carles Domingo els ha tinguts presents més que no sembla. En tot cas, si bé tal com ha enfocat el seu estudi és evident que la informació que es pot donar sobre molts dels termes estudiats és susceptible de ser ampliada amb més dades, també hi hauria sempre el risc d'ofegar les essencials amb l'abundor de les accessòries. El que importa és assenyalar que *Els noms de les formes del relleu* és una obra que serà d'una gran utilitat, sense res de superflu ni que susciti cap reserva, francament recomanable a tots els amants i estudiosos del nostre lèxic, i que demana una segona part que compregui els mots relacionats amb els altres aspectes de la nostra realitat física: els rius i cursos d'aigua, el litoral, la neu, la meteorologia, les vies de comunicació, les construccions tradicionals... Esperem que Carles Domingo no ens la farà gruar gaire temps.